

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО СПРИЙНЯТТЯ НА ЗАНЯТТЯХ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Тетяна СТРИТЬЄВИЧ (Кіровоград)

У статті висвітлюються особливості художнього сприйняття у процесі навчання образотворчому мистецтву в загальноосвітніх закладах. Визначені педагогічні умови художнього сприйняття, окреслена методика розвитку сприйняття мистецтва.

В статье освещаются особенности художественного восприятия в процессе обучения изобразительному искусству в общеобразовательных учреждениях. Определены педагогические условия художественного восприятия, очерчена методика развития восприятия искусства.

Ключові слова: художнє сприйняття, образотворче мистецтво, педагогічні умови, художня творча активність.

Тенденцією сучасного освітнього процесу є активізація творчого потенціалу особистості, зміни ідеалів, розвитку художнього сприйняття і художнього смаку, ціннісних орієнтацій у сфері мистецтв. Очевидним є те, що для вирішення теоретичних і практичних завдань естетики, мистецтвознавства та методики викладання образотворчого мистецтва актуальним є дослідження творчих можливостей особистості, психологічні механізми художньої творчості, а також естетичного сприйняття. Необхідно зазначити, що “чуттєве сприйняття” є основою культури і моральності особистості. Глибоко усвідомлений світ художніх цінностей у співвідношенні з особистим життєвим досвідом дає можливість розвивати у молодій людині свої моральні якості і творчі здібності, стверджувати, формувати себе як емоційну і розумову-вольову особистість, піднести гідність людини, зробити її шляхетною, укріпити в ній віру у свої внутрішні сили, у своє велике призначення. Мистецтво і мораль мають єдину мету – удосконалення особистості. За своєю природою сутність мистецтва глибоко гуманістична так як у центрі його інтересів завжди стоїть людина. Потреба у самопізнанні та самовизначенні характеризує ставлення молоді людини до зовнішньої дійсності: у навколишньому середовищі вона неодмінно шукає матеріал для побудови свого світогляду. Одним з таких матеріалів і є мистецтво – одна з форм пізнання дійсності, яка забезпечує різнобічний і добродійний вплив на свідомість людини, тобто виступає як джерело пізнання, духовного збагачення і формування її світогляду. Безумовно, такий складний процес потребує пошуків оптимальних методів і форм роботи у залученні молоді особистості до цінностей світової художньої культури, до сприйняття мистецтва та навколишньої дійсності зокрема.

Стійкий інтерес до проблеми художнього сприйняття виникає в кінці XIX ст. й тримається протягом усього XX ст. її досліджували психологи А. Цензінг, Г. Т. Фехнер, Л. С. Виготський, К. Валентайн, С. Беляєва-Екземплярська, А. Г. Костюк, В. П. Ягункова, П. М. Якобсон,

Н. Б. Берхін, у літературознавстві – представники школи рецептивної естетики Р. Яусс, В. Ізер, Дж. Куллер, Е. Герш, С. Фіш та інші. Проблему сприйняття образотворчого мистецтва досліджували Б. П. Теплов, А. А. Мелік-Пашаєв, Б. М. Юсов тощо. Особливої актуальності набуває зазначена проблема у контексті сприйняття мистецьких творів. Адже від повноцінного сприйняття твору мистецтва залежить рівень його розуміння реципієнтом, сила та характер впливу на духовний світ людини.

Мета даної статті: спираючись на існуючі дослідження в галузі психології мистецтва, образотворчого мистецтва, з'ясувати основні засади художнього сприйняття, його методику застосування на заняттях з образотворчого мистецтва.

Художньо-образний характер мистецтва вимагає й особливого його сприйняття. Художнє сприйняття – вид естетичної діяльності, що виражається в цілеспрямованому і цілісному сприйнятті витворів мистецтва як естетичної цінності, яке супроводжується естетичним переживанням. Воно забезпечує можливість і способи залучення молоді до образного змісту художніх творів, відіграє суттєву роль у реалізації творчої діяльності слухача, глядача, виконавця, художнього критика, педагога мистецьких дисциплін, тому розвиток здатності до художнього сприйняття як професійного, так і аматорського, є невід'ємним аспектом методики викладання образотворчого мистецтва. Необхідним завданням, у даному контексті, виступає розвиток культури художнього сприйняття, тобто розвиненої у суб'єкта здатності осягнути і оцінити, емоційно пережити і осмислити те, що сприймається.

Сприйняття твору мистецтва передбачає як сприйняття його змісту (що зображено), так і форми (як зображено), що породжує відповідні емоції (емоції форми та змісту) [1, 314-316]. Оскільки чуттєва сфера є основою художнього сприйняття, виникає необхідність її розвитку. Б. М. Теплов вважав, що художнє виховання завжди включає в себе виховання здібності сприйняття, причому, художньо повноцінне сприйняття мистецтва – це активна діяльність, більш того, – це вміння, якому треба вчитися. Сприйняття мистецтва, за своєю природою – творчий акт. Він характеризується інтенсивністю творчого переживання, співучастю реципієнта. Сприяє розширенню і збагаченню його особистого досвіду художнього бачення світу. Але спроможність до сприйняття мистецтва і пізнання його не дається людині від природи, вона формується і розвивається у процесі тривалого системного виховання [5]. Потрібно розвивати художнє сприйняття - як здатність осягнути твір мистецтва як зоровий образ неповторного ідейно-емоційного змісту [3, 36]. Тому на заняттях з образотворчого мистецтва

необхідно проводити системну роботу по формуванню вміння сприймати мистецтво та навколишню дійсність.

Таким чином створення художнього образу на заняттях з образотворчого мистецтва передбачає передачу змісту в яскравій, емоційній формі. Тому сприймання на заняттях має поєднувати пізнавальний та емоційний бік. На думку Б. Юсова сприйняття і аналіз художніх творів об'єднує здатність до співпереживання, тобто до емоційної чуйності; наявність певного об'єму знань і уявлень про мистецтво; здатність розуміти форму художніх творів; переносити оцінки і художні судження на сприйняття явищ дійсності та інших видів мистецтва [6, 56-62].

Сприймання навколишнього має специфічні особливості. Звичайно під час сприймання предмета ми частіше всього обмежуємося пізнаванням речі, так як головним для нас є її призначення та використання. В процесі пізнання, як зазначав І. М. Сеченов, людина ніби накладає образ того, що бачить в цей момент, на образ попереднього сприймання, який зберігається в пам'яті: якщо образи співпадають, то людина пізнає предмет, який знаходиться перед нею. Художник кожного разу сприймає предмет з метою його подальшого зображення, всебічно вивчає його форму, колір, просторове розміщення. Чим більший досвід художника, тим повно ціннішим буде його творчість, так як кожне сприймання проходить через призму попереднього досвіду, вбираючи в себе нові враження, збагачуючись ними. Дитяча образотворчість також ґрунтується на культурі сприймання. В своїх творах діти відображають свої враження від навколишнього середовища. Образотворча діяльність слугує засобом розширення і закріплення їхніх уявлень про дійсність, сприяє вихованню почуттів і формуванню понять. Досвід школяра ще не дуже великий, тому важливо дати можливість поспостерігати за предметом, щоб побачити та запам'ятати головне, характерне, виразне. Тому саме невмінням бачити, пояснює помилки в малюнках дітей [4, 122].

На особливий характер сприймання, пов'язаний з подальшим відображенням вказує Б. М. Теплов. В образотворчому мистецтві завдання зображення обов'язково вимагає гострого сприймання, дійсного справжнього відчуття речей. Вирішуючи завдання зобразити побачене, дитина неминуче привчається по новому, більш чітко і точно бачити речі. Тому художнє виховання завжди тісно пов'язане з вихованням здібності спостерігати.

Розвиток сприймання, що передуює образотворчій діяльності, має дві цілі: збагачення пізнавального та емоційного досвіду дитини в процесі ознайомлення з навколишнім; уточнення уявлень про різні предмети та явища. Накопичення вражень про оточення є основою для занять з

образотворчого діяльності. Розширення тематики дитячих робіт пов'язане з розширенням другого завдання з розвитку сприймання – уточненням уявлень про предмети. Вже у дітей 5-6 років підвищується критичне ставлення до своєї роботи, їх не задовольняє відсутність схожості зображення і предмета, це зумовлено не чіткістю уявлень. Здібність зображувати предмети пов'язана з детальним їх вивченням.

Таким чином, проведення спостережень з метою розвитку зображувальної діяльності може бути організоване для збагачення досвіду дітей (в широкому значенні) і для пізнання властивостей окремих предметів (у вузькому значенні). При цьому обов'язковою умовою є залучення естетичних почуттів, які підсилюють емоційний бік сприймання, що особливо важливим є для подальшого зображення.

Для творчості дітей, як і для будь-якої творчої діяльності важливе значення має пізнавальний бік сприймання. Дитина повинна пізнати назву предмета або явища, призначення, зовнішній вигляд (форму, розмір, колір тощо), визначити які ознаки є основними, а які – другорядними. Не завжди дитина може самостійно це зробити і завдання педагога полягає у тому, щоб допомогти, навчити бачити, тобто сприймати предмети і явища дійсності.

Основою вирішення цього завдання є виховання сенсорної культури. Сенсорне сприймання – це формування у дитини широкої орієнтації в різноманітних властивостях реальних предметів.

Сприймання має бути цілеспрямованим, тоді дитина чітко уявляє що і за чим їй потрібно спостерігати. Така постановка мети і обґрунтування завдання зосереджує думки і загострює сприймання на окремих моментах, робить сприймання вибірково оцінним, аналітичним. Для оволодіння здібністю аналізувати необхідна висока сенсорна культура – уміння бачити та виділяти якості предмета, що має суттєве значення в образотворчій діяльності. Розвиток цих здібностей вимагає великої уваги вчителя. Психолог О. В. Запорожець зазначав, що для образотворчої діяльності в першу чергу важливо розвинути зір та тактильні здібності [2]. Тож ще одним завданням вчителя образотворчого мистецтва – розвивати здібність зорового сприймання. Для образотворчої діяльності важливо навчити дітей бачити в складних формах предметів їх основу – геометричну форму. Такі ж еталони допомагають навчити сприймати і колір, пропорції тощо.

Основою сенсорного сприймання є навчання дітей загальному способу сприймання – аналізу. В різних видах образотворчої діяльності цілі аналізу мистецтва та навколишньої дійсності різні. Сам процес аналізу ми пропонуємо проводити у декілька етапів: сприймання предмета в цілому (характеристика предмета); визначення частин з цілого; визначення будови предмета – співвідношення великих та малих

частин; визначення образотворчих засобів вираження; спостереження знову всього предмета в цілому. Такий поділ умовний, він залежить від віку дітей. Для виховання здібності виділяти і знаходити узагальнені форми в предметах одного виду важливо використовувати спосіб порівняння.

Організація та методика проведення спостережень з дітьми, формування сприйняття мистецтва та навколишньої дійсності пов'язана, на нашу думку з рядом умов: створення установки на сприймання твору мистецтва; формування зв'язків попередніх сприймань з наступними; залучення естетичних почуттів; ознайомлення з видами та жанрами мистецтва; поняття про специфіку мови кожного виду мистецтва; введення в сприймання активної діяльності з залученням різних аналізаторів; залучення ігрових моментів, активізація емоцій; формування власного ставлення дитини до художнього твору. Воно пов'язане з особистісним досвідом, темпераментом, загальним рівнем розвитку; співставлення творів образотворчого мистецтва з близькими за настроєм музичними творами і поезією (мрійний, сумний, веселий, тривожний). Важливо, щоб педагог не давав сам характеристику побаченому, а щоб діти змогли самостійно визначити необхідне, використовувати порівняння. Проте слово педагога –невід'ємний елемент у процесі сприйняття дітей.

Таким чином творче переживання мистецтва, яке передуює образотворчій діяльності дітей, спроможне забезпечити суб'єктивність естетичних мотивів, цілей, ідеалів і виступити потребою до подальшої художньої творчості особистості. Так, процесу сприймання мистецтва для розвитку продуктивної художньої творчої активності учнів на заняттях з образотворчого мистецтва сприяють: активізація найбільш важливих психофізіологічних процесів, які беруть участь у продуктивній художній творчості дітей; перетворення природної творчої енергії дитини в художню творчу енергію особистості; розвиток мотиваційної сфери художньо-творчого обдарування дітей, створення необхідної емоційної атмосфери на уроці; відновлення навіювання продуктивної художньо-творчої обдарованості дітей; педагогічне забезпечення наслідування однієї з перших форм творчості дітей; розвиток творчої уяви; виховання естетичного ставлення до життя; засвоєння основних понять теорії художньої творчості; освоєння засобів художньої виразності, вивчення техніки виконання творів образотворчого мистецтва; вміння аналізувати, створювати образи, узагальнювати та систематизувати.

При продуктивній організації сприйняття мистецтва та навколишньої дійсності відбувається динаміка процесу художнього

сприймання, що дозволяє ефективно розвивати внутрішні рівні природної художньо-творчої активності учнів:

- від цілісної до структурної моделі художнього сприйняття;
- від синтезу мистецтв у сприйманні до моносприйняття;
- від невербального осягнення картини до спілкування, бесіди із приводу сприйнятого;
- від емоційно-експресивної реакції до вербальної оцінки.

Таким чином художньо-образне сприймання мистецтва передбачає формування навичок сприймання й оцінки художнього образу у творах образотворчого мистецтва (по можливості – і в інших видах). Сприймання здійснюється на основі творів світового мистецтва, творів сучасних авторів, як українських, так і зарубіжних, та вирішує такі завдання: формування уявлення про особливості образної мови різних видів образотворчого мистецтва, розуміння ролі виражальних засобів і створенні художнього образу (певного стану, настрою, характеру тощо) твору мистецтва; розвиток уміння виразити своє ставлення та емоційне переживання щодо твору, який аналізується: у формі словесного відгуку на рівні емоційно-естетичної оцінки, художнього аналізу (порівняння, зіставлення, виявлення загальних рис тощо), розгорнутої художньої оповіді, що передає естетичні погляди, смаки, ідеали учнів; у формі «графічної мови», тобто передавання враження про твір за допомогою зображення (миттєвою виконані начерки і кальовки з пам'яті); можливо – в інших формах художньої творчості (музика, театр, художня фотографія, анімація тощо); формування знання та уявлення про мистецтво загалом та про життя і творчість художників зокрема. Засвоєння художніх термінів.

Отже, сприйняття твору мистецтва має свої особливості, пов'язані з умовним характером мистецтва та установкою на отримання емоцій від спілкування з твором мистецтва. Таким чином, розвиток культури художнього сприймання на заняттях з образотворчого мистецтва пов'язаний із опануванням мови мистецтва, отриманням специфічних знань, накопиченням досвіду спілкування з мистецькими творами, формуванням художнього смаку, пробудженням інтересу до художнього пізнання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Выготский Лев Семенович. Психология искусства. Анализ эстетической реакции. Изд. 5. Испр. и доп. Комментарии В. В. Иванова и И. В. Пешкова. – М.: Лабиринт, 1997. – 416 с.
2. Запорожец О. В. Особенности развития процесса восприятия. – Научные записки ХДШ. Харьков, 1941, т. I, с. 181 — 191.
3. Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности. - М.: Искусство, 1981. – 96 с.
4. Психология творчества: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. А. Роменець. — 3-є вид. — К.: Либідь, 2004. — 287 с.

5. Теплов Б. М. Психологические основы художественного воспитания. Известия АПН РСФСР, 1947, №11. Отделение педагогики, с.7-29.

6. Юсов Б. М. Проблема художественного воспитания и развития школьников. - М., 1984. - 158 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Стрітьєвич Тетяна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хореографічних дисциплін образотворчого мистецтва та дизайну Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: професійний саморозвиток майбутніх вчителів образотворчого мистецтва; методика викладання образотворчого мистецтва та дизайну.